

18. Polonya Aydınlanma Döneminde Anı Yazarlığı¹**Aybike KILIK²****APA:** Kılık, A. (2026). Polonya Aydınlanma Döneminde Anı Yazarlığı. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (50), 311-321. **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.18755952>**Öz**

Polonya'nın 18. yüzyılı, bir yandan "Altın Özgürlük" idealinin yol açtığı siyasi felç ve dış müdahalelerle sarsılan, diğer yandan Avrupa tarihinin en radikal kültürel ve entelektüel uyanışlarından birine sahne olan bir tezathık dönemi olarak tanımlanabilir. Yüzyılın büyük bölümünde soyluların sınırsız hakları nedeniyle karar alma mekanizması çöken devlet, Rusya, Prusya ve Avusturya gibi güçlü komşuların açık müdahale alanına dönüşmüştür. Ancak, bu siyasi yıpranmaya rağmen özellikle kral Stanisław August Poniatowski (III. August) döneminde kurulan, Avrupa'nın ilk milli eğitim bakanlığı niteliğindeki Eğitim Komisyonu ve 1791 tarihli 3 Mayıs Anayasası gibi reform hamleleri Polonya'yı modernleşme yolunda kıtanın öncülerinden biri haline getirmiştir. Ne var ki, Batı rasyonalizmi ile geleneksel Sarmat kültürü arasında sıkışan bu reformist çabalar ülkenin 1772, 1793 ve 1795 yıllarında üç aşamalı olarak paylaşılmasını engelleyememiş ve nihayetinde ülkenin haritadan silinmesiyle sonuçlanmıştır. Bu panoramada anı yazarlığı bu sürecin düşünsel ve tarihsel tanıklığını üstlenen önemli bir edebî tür olarak öne çıkmaktadır. Bu dönemde kaleme alınan anılar, bireysel yaşam anlatılarının ötesine geçerek akılcılık, yurttaşlık bilinci ve kamusal sorumluluk gibi Aydınlanma ideallerini yansıtan eleştirel metinler olma niteliği taşımaktadır. Bu çalışmayla, Polonya Aydınlanma Dönemi'nde anı yazarlığının tematik ve işlevsel özelliklerinin incelenmesi hedeflenmektedir.

Anahtar kelimeler: Aydınlanma, 18. yüzyıl, Polonya, Anı yazarlığı, Poniatowski

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin Oranı: %3

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 20.01.2026 **Kabul Tarihi:** 24.02.2026 **Yayın Tarihi:** 25.02.2026; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.18755952>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Leh Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı / Ankara University, Faculty of Language, History, and Geography, Department of Polish Language and Literature (Ankara, Türkiye), **e-posta:** akilik@ankara.edu.tr **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-7391-807X> **ROR ID:** <https://ror.org/01wntqw50> **ISNI:** 0000 0001 0940 9118 **Crossref Funder ID:** 100007613

Memoir Writing in the Polish Enlightenment ³

Abstract

Poland's 18th century can be described as a period of paradoxes: on the one hand, shaken by the political paralysis and foreign interventions caused by the ideal of "Golden Liberty," and on the other hand, witnessing one of the most radical cultural and intellectual awakenings in European history. For much of the century, the state, whose decision-making mechanisms collapsed due to the unlimited rights of the nobility, became an open field of intervention for powerful neighbors such as Russia, Prussia, and Austria. However, despite this political erosion, reform efforts, particularly during the reign of King Stanisław August Poniatowski, such as the establishment of the Education Commission—Europe's first national education ministry—and the Constitution of May 3, 1791, made Poland one of the pioneers of modernization on the continent. However, these reformist efforts, caught between Western rationalism and traditional Sarmatian culture, could not prevent the country's three-stage partition in 1772, 1793, and 1795, ultimately resulting in the disappearance of the state from the map. In this panorama, memoir writing stands out as an important literary genre that undertakes the intellectual and historical witnessing of this process. Memoirs written during this period go beyond individual life narratives and possess the quality of being critical texts reflecting Enlightenment ideals such as rationality, civic consciousness, and public responsibility. This study aims to examine the thematic and functional characteristics of memoir writing in the Polish Enlightenment period.

Keywords: Enlightenment, 18th century, Poland, Memoir writing, Poniatowski

³ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.
Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.
Funding: No external funding was used to support this research.
Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.
Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.
Similarity Report: Received – Turnitin Rate: 3%
Ethics Complaint: editor@rumelide.com
Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 20.01.2026 **Acceptance Date:** 24.02.2026 **Publication Date:** 25.02.2026; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.18755952>
Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Giriş

Aydınlanma Dönemini ve bu dönemin edebiyatını daha detaylı anlayabilmek için, kendi zamanlarına tanıklık eden ve özellikle kral Stanisław August Poniatowski (III. August) gibi seçkin kişilerin son bölünmeden sonra kaleme aldıkları anıları da incelemek gerekir. Anılarda yer alan konuları Polonya Aydınlanma dönemi edebiyatına ilişkin tutarlı bir anlatılar dizisine dönüştürürken yaşanan zorluklar, öncelikle günlüklerin 18. yüzyılda neredeyse genel olarak basılmamasından ve bu dönemde yalnızca küçük bir kısmının bütünüyle yazılmış olmasından kaynaklanmaktadır. XVIII. yüzyıl Polonya'sına dair anı literatürü, tarihsel bir kaynak olmanın ötesinde, dönemin zihniyetini, toplumsal yapısını ve siyasal dönüşümlerini yansıtan önemli bir edebî türdür. Özellikle Stanisław August Poniatowski dönemine ilişkin anılar hem reform hareketlerinin hem de devletin çöküş sürecinin iç dinamiklerini anlamak açısından büyük değer taşır. Bu dönemin anı yazını, Meclis'teki (Sejm) tartışmalardan saray hayatına, aristokrat çevrelerden burjuva bilincinin oluşumuna kadar geniş bir tematik alanı kapsar. Anı yazarları olayları aktarırken onları yorumlar, gerekçelendirir ve çoğu zaman kendi siyasal konumlarını savunurlar. Bu nedenle, söz konusu metinler tarihsel anlatı ile öznel değerlendirme arasında konumlanan karma bir karakter taşır. Özellikle Dört Yıllık Meclis (1788–1792), Targowica Konfederasyonu ve Koşciuszko Ayaklanması gibi olaylar dönemin anılarında geniş yer bulur. Bu anlatıların çoğunda yurtsever bir tutum hâkimdir; "ılımlı devrim"⁴ olarak adlandırılan reform programı ve ardından gelen ayaklanma genel olarak olumlu bir çerçevede değerlendirilir. Bununla birlikte, yazarların toplumsal konumlarına ve siyasal görüşlerine bağlı olarak farklı ve hatta karşıt değerlendirmelere de rastlanır.

Jan Chryzostom Pasek'in çalışmalarının ön planda olduğu, 17. yüzyıla ait eski Polonya anıları günümüzde tarihsel edebiyat araştırmalarında giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Bu dönemin edebi dünyasının gelişimi lirik kadar güçlü olmasa da, çok sayıda günlük ve anıda anlatıcının yer yer romansı inşası bu türü ilginç kılan unsurlardan biri olmuştur. Bunun sonucu olarak da estetik ve sanatsal amaçla yazılmış sayılmayan ve çoğunlukla tarihsel kaynaklar olarak ele alınan bu eserler, dönemin sentezi için ilginç perspektiflere sahip edebi-tarihsel çalışmaların nesnesi haline gelmiştir.

16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar devam eden anı yazımındaki evrim süreci, olaylara dair neredeyse tamamen nesnel bir anlatıdan, bireyselleşmiş ve duygusal bir aktarıma doğru ilerleyerek anı yazarlarının 'kendileri hakkında' artık daha fazla konuşmalarına yol açmıştır. (Wróbel, 2017, s.27) 18. yüzyıl aynı zamanda mektup ve günlük yazma çağı olmuştur. Seçkin kişilerin mektupları ve anılarından oluşan koleksiyonlar Fransa'da çok sayıda nüsha halinde yayımlanmıştır. Genel olarak iki tür günlük anlatımı gelişmiştir. Birincisi, genellikle anlatıcı ile özdeşleştirilen yazarın gelecek nesillerin eğitimi için zamanının gerçeğini aktarmak amacıyla olayların sırasına göre kronikleştirilmiş bir biyografi çerçevesinde kendi hayatından çok, çağın insanları, gelenekleri ve katıldığı olayları anlattığı tarihsel-öyküsel anıdır. Anlatıcıda çoğunlukla kasıtsız edebi etkilere, anekdot kullanımına, yüz ifadelerine ve bazen olay örgüsünün kurgusal olarak gerçekleştirilmesine rağmen Aydınlanma döneminin tarihsel eleştiri ilkelerini titizlikle uygulama yönünde açık bir eğilim vardır. Anlatıcı olayları genellikle derinlemesine inceleyerek ve gerçekleri vurgulayarak anlatıyı inandırıcı kılmaya çalışır ve anlatı sırasında her zaman üçüncü elden edinilen bilgileri işaretler. Genellikle Aydınlanmacı tarih anlayışı doğrultusunda kültür ve gelenek konularını da içerecek şekilde genişletilen bu konulara büyük önem

4 18. yüzyılda siyasi açıdan zayıflayan Polonya-Litvanya Birliği'nde soylulara tanınan sınırsız hak ve ayrıcalıklar devleti işlevsiz hale getirmiştir. Kral Stanisław August Poniatowski ve reform yanlısı aydınlar ülkeyi güçlendirmek için anayasal değişikliklere yönelmiştir. İlimli devrimin amacı anayasal ve barışçıl reformlarla devleti modernleştirmektir. Bunun en önemli ürünü de Avrupa'nın ilk modern anayasalarından biri olan 3 Mayıs 1791 Anayasası'dır. Bu anayasa ile soyluların hakları sınırlandırılmış, devlet otoritesi güçlendirilmiştir.

verilmektedir. Burada yazar-anlatıcı kendisini bir tarihçi olarak görür ve orijinal belge ve kaynaklardan alıntılar yapar. 18. yüzyılda daha az yaygın olan ikinci günlük türü ise öncelikle içsel deneyimlerin betimlenmesine, anlatıcının duygusal durumlarının analizine odaklanan duygusal otobiyografidir; bunun en ilginç uygulaması, dönem için örnek teşkil eden J.J. Rousseau'nun *İtirafı*'dır. Macera romanına yakın, sansasyonel maceralar ve olaylarla dolu üçüncü bir anı türü olarak da Aydınlanma Çağı'nın ünlü maceraperesti Giacomo Casanova'nın anılarını örnek gösterebiliriz. Çoğu zaman birbirinin içine geçen tüm bu türler daha sonra dar anlamda edebiyat kategorisine terfi eder ve birçok seyahatname, psikolojik, hicivsel ve ahlaki roman günlük şeklinde yazılır veya *Yeni Heloise* ve *Genç Werther'in Acıları* eserlerinde görüldüğü gibi, mektup ve günlük iç olay örgüsünün temel kompozisyon ögesi olarak kullanılır.

İlk modern Polonya romanı olan *Mikołaj Doświadczński'nin Vakaları* bir günlük şeklindedir, ancak bu türün yerel ve Avrupa geleneğiyle olan bağlantıları henüz araştırılmamıştır. Krasicki'nin diğer romanı *Hikaye* (Historia) Aydınlanma'nın tarihsel eleştirisinin varsayımlarına uygun olarak nesnel bir tarih anlatıcısı modeli yaratır ve yapı olarak günlüğe yakındır. Böylece, 17. yüzyılda orijinal bir yerli romanın yokluğunda genellikle uygulamalı, faydacı edebiyat olarak kategorize edilen çeşitli türlerdeki günlükler, seyahatnameler ve seyahat tasvirleri, düzyazıda kurgunun gelişimini gözlemlemek için ana zemini oluştururken 18. yüzyılda dönemin araştırmacıları için ilginç tamamlayıcı malzemeler haline gelirler.

Duygusal otobiyografi türü 18. yüzyılda ve 19. yüzyılın başlarındaki Polonya anılarında en az temsil edilen türdür. Bu türe şu üç eseri örnek gösterebiliriz: Józef Wybicki'nin *Benim Hayatım* (Życie Moje), Ignacy Bykowski'nin *Hayatı* (Życie Ignacego Bykowskiego) ve hepsinden önemlisi Franciszek Karpiński'nin *Çağımın ve İnsanlarının Hikayesi* (Historia mego wieku i ludzi). Edebi ve belgesel değeri farklı olan diğer eserler ise anı-tarih şablonuna daha yakındır. August dönemine ait bu türden az sayıdaki eser arasında Marcin Matuszewicz'in ancak 19. yüzyılda yayınlanacak olan *Brest-Litovsk Kale Komutanının ... Anıları 1714-1765* (Pamiętniki ... Kasztelana Brzesko-litewskiego 1714-1765) en göze çarpanlar arasındadır. Anı başlığı yayıncı tarafından konmuştur, çünkü 18. yüzyılda Fransa'da "mémoire" (anı) sözcüğü yaygın olarak kullanılmasına rağmen Polonya'da bu terim 19. yüzyıla kadar modern anlamıyla kullanılmamıştır. Aydınlanma döneminde "diariusz" (günlük), "avantura życia mego" (hayat maceram), "historia" (hikâye) vb. gibi, günümüzde de hala gerçek anlamıyla kullanılan Lehçe ifadeler tercih edilmektedir. Bu duruma uygun olarak Matuszewicz de çalışmasına *Hayatımın Günlüğü* (Diariusz mego życia) başlığını koyarken, son sayfada eserini yazma amacını şu sözlerle açıklar: "*Bu, yalnızca ev içi bilgilendirme amaçlı özel bir yazıdır*" (Cieński, 1981, s.151). Matuszewicz böylece, aile geleneklerini sürdürmek ve haleflerini eğitmek için kendi hayatının deneyimlerini aktaran eski Polonya geleneğini sürdürür. Ancak, eser yazarın niyetinin çok ötesine geçer, çünkü yoksul bir çocukluktan senatörlüğe uzanan yaşamı doğuştan gelen yeteneklerle elde edilen sosyal bir başarı öyküsüdür. Dolayısıyla servetini magnatlara hizmet ederek kazanan Matuszewicz'in günlükte anlatılan eylemleri, kral Stanisław August Poniatowski döneminin siyasi, sosyal ilişkilerinin geniş bir panoramasını çizen değerli bir tarihi kaynak olarak kabul edilmektedir.

Matuszewicz anılarını günlük olarak adlandırırsa da, bu yazı biçimiyle neredeyse hiçbir ilgisi yoktur. Daha çok bir vakayiname (kronik) özelliği taşır. Burada anlatıcı olarak tanımlanan yazar, doğum tarihinden başlayarak hayatının önemli maceralarını birinci tekil şahıs olarak kısaca anlatır. Anlatılanlar olayların kronolojik sırasına göre düzenlenmiştir, nadiren anekdotlara veya konu dışına çıkışlara rastlarız. Genellikle bu durum yazarın kendi yorum veya tepkilerini araya serpiştirmesiyle karşımıza çıkar: "*Bu vesileyle fikrimi değiştirdiğimi düşünüyorum*" (Matuszewicz, 1986, s.130). Gerçek belgeler, karmaşık

mahkeme ve meclis kavgaları ve ailevi anlaşmazlıkların ayrıntılı tasvirleri de yine bu eserde yer almaktadır. Matuszewicz'in üslubu da edebi olma, romantik olay örgüsü kurma gibi iddialardan yoksundur. Dili açık ve anlaşılırdır. Bu durum, tarihçilerin çalışmalarında daha önce de kaydedilmiş olan şu gözlemi doğrulamaktadır: Sakson döneminde, retorik ve mektup yazımında kullanılan resmî ve saray üslubuna özgü barok anlatımın yanı sıra, gündelik kullanım için açık ve sade bir dil de benimsenmiştir. Bu husus, döneme ait özel mektuplar ve hatıratlarda giderek daha sıklıkla teyit edilmektedir (Klimowicz, 1977, s.456). Ayrıca, anlatıcı konumundaki Matuszewicz henüz Aydınlanma dönemine özgü tarihsel eleştiri ilkelerine vakıf değildir. Tasvir ettiği olaylara yaklaşımı Eski Leh kronikçilerinin uygulamalarını andırır çünkü doğrudan gözlemine dayanan bilgilerle duyuma dayalı aktarımları aynı düzlemde ele alır ve her ikisini de eşdeğer kabul eder.

Sakson ve kral Stanisław August Poniatowski dönemlerine dair kaleme aldığı eserlerle öne çıkan bir diğer önemli Polonya anı yazarı, Barok insanının zihniyetini, Aydınlanma'nın tarihçi-anı yazarına yüklediği bilinç unsurlarıyla birleştiren Jędrzej Kitowicz'dir. Bar Konfederasyonu üyesi ve aynı zamanda siyasî muhabir olan Kitowicz yaklaşık 1780 yılında ruhbanlık takdisi almış ve bu yolla Kalisz statüsü kazanmıştır. İyi bir siyasî muhabirlik eğitimi ve zengin bir hayat tecrübesinin ardından 18. yüzyılın seksenli yıllarında tarih-anı türünde eserini kaleme almaya başlar. En ünlü iki eseri olan *III. August Döneminde Âdet ve Geleneklerin Tasviri* (Opis obyczajów za panowania Augusta III) ve *5Polonya Tarihi* (Historia polska) 18. yüzyılın son yirmi yılında kaleme alınmıştır, ancak, eldeki veriler yazarın bu eserler üzerinde hayatının sonuna kadar çalışmayı sürdürdüğünü düşündürmektedir.

Polonya Tarihi taslak hâliyle 1798 yılına kadar uzanmakla birlikte, nihai redaksiyonunda Stanisław August Poniatowski dönemi, fetret süreci, Stanisław August'un saltanatının başlangıç yılları ve Bar Konfederasyonu ele alınır. Eser, Polonya'nın çöküşünün başlıca sorumlusu olarak gördüğü kralın karakter tahliliyle son bulur. Kitowicz, Sarmat kültürünün temsilcilerine yönelik sıkça eleştirel vurgular yapmasına rağmen Poniatowski dönemi çevresinde yaygınlaştırılan kültürel ve siyasal modellere mesafeli yaklaşır. Aynı şekilde, krala ve onun izlediği siyasete karşı da belirgin bir muhalefet ve olumsuz tutum sergiler.

Kitowicz köklerini eski Leh geleneğinde yaşatılan şövalyelik değerlerinden alır. İnsanları ve olayları değerlendirirken de Aydınlanma'nın pasifist fikirleriyle sürekli bir tartışma hâlindeymiş izlenimi verir. Bu fikirler doğrultusunda Ignacy Krasicki ...'ya - *Bir Ulus İçin Mutluluk Budur* (Do...- Szcześnie to jest dla narodu) başlıklı şiirinde şu dizeleri kaleme almıştır:

Bilim geliştiğinde, alimler saygı gördüğünde, işte ulus için mutluluk budur.

Kılıç ülkeleri fetheder,

Ama kalem boyun eğdirir onlara,

Kaba kuvvet güçlendirir, el koyar, zapt eder,

Ama akıl gözlerini açar.

Şaşırtan bir zaferdense

5 Özellikle 16.-18. Yüzyıllarda Lehistan-Litvanya Birliği sınırları içinde siyasal, askerî ve ekonomik bakımdan son derece güçlü olan büyük toprak sahibi aristokrat sınıf. Magnatlar kral seçimlerinde ve meclis (Sejm) kararlarında etkili olmuş, zaman zaman merkezi otoriteyi zayıflatacak ölçüde bağımsız bir güç odağı hâline gelmiştir.

6 Sarmat kültürü (Sarmatizm), 16.-18. yüzyıllarda Lehistan-Litvanya Birliği soyluları (szlachta) arasında yaygınlaşan ve kökenlerini antik Sarmat kavimlerine dayandıran ideolojik-kültürel bir kimlik anlayışıdır. Bu düşünce, soyluların kendilerini Doğu kökenli savaşçı bir aristokrasi olarak görmelerine dayanır; özgürlük, eşitlik (soylular arası), Katolik inanç bağlılığı ve askerî erdemler temel değerleri olarak öne çıkar. Sarmatizm, giyim kuşamdan, tören kültürüne ve siyasal zihniyete kadar geniş bir alanda etkili olmuş, zamanla muhafazakâr ve yabancı karşıtı bir tavırla özdeşleşmiştir.

Daha büyüktür mutluluk veren.

Ve bu yönetenlerin iyiliğinde gizlidir ve yönetilenlerin mutluluğunda.

Okudum İskenderin, Sezar'ın yaptıklarını

Okudum ve iç çektim, düşündüm şöhretlerinin kazandırdıklarını;

Halefleri var onların; Antoninus ve Titus'un eserlerini

Suçta alışmış çağımız okuyor masal gibi.

Anlatıyor dergiler, günlükler, gazeteler kahramanlık öykülerini defalarca

Yıpranmış kişiler, ezilmişler, daha az inanıyor anlatılanlara:

Basit insanlar ölçüyor büyük işleri yoksulluklarıyla! (Krasicki, 1878, s.375)

Kitowicz'in zihniyeti, tam da bu karşıtlık ekseninde şekillenir. Askerî erdemleri ve geleneksel siyasal düşünceleri merkeze alırken Aydınlanma'nın barışçıl ve kültürel dönüşümü önceleyen anlayışına mesafeli durur. Kitowicz'in eserlerinde en yüksek övgü, Aydınlanma'nın barışçıl hükümdar ve sanat ile bilimin hamisi olan yönetici idealinin aksine cesur savaşçıya yöneltilir. Kitowicz silahlı eylem kültürünü kendi çağının yumuşaklığına ve incelmış nezaket anlayışına karşıt bir değer olarak konumlandırır.

Tasvir ve anlatım tekniği, tipik insan portrelerinin inşa ediliş biçimi, anekdota, kelime oyununa ve groteske duyulan ilgi ile ayrıntıların çoğaltılmasına yönelik eğilim eski Leh geleneğinin tecrübelerinden beslenir. Hatta soyut kavramlar ve kişileştirmeler dahi somut bir biçim kazanır. Bu durum, yazarı doğrudan doğruya barok kültürle ilişkilendirir. Bununla birlikte *Polonya Tarihi*'nde 18. yüzyıl tarih yazımının — muhtemelen Adam Naruszewicz'in — etkileri de açıkça görülür. Bu etkiler ele alınan olgulara karşı benimsenen eleştirel tutumda, kapsamlı yorumlarda, doğrudan gözleme dayalı olarak aktarılan olayların özellikle vurgulanmasında ve kronikçi geleneğe özgü mekanik anlatım sırasının kırılmasında kendini gösterir (Klimowicz, 1977, s.457). Eser, tematik bakımdan bütünlüklü bölümlere ayrılmış ve bu bölümler kısa ve özlü başlıklarla donatılmıştır. Böylece anlatı salt kronolojik sıralamaya dayanan geleneksel yapıdan uzaklaştırılarak daha bilinçli ve düzenli bir kompozisyona kavuşturulmuştur. Kitowicz metne edebî bir değer kazandırmak amacıyla Eski Leh kronikçilerinin sıklıkla başvurduğu kurgusal nutuk ve diyaloglara yer vermekten vazgeçmiştir. Bunların yerine her zaman özgün metinleri ve gerçek belgelere dayanan kayıtları kullanmayı tercih etmiştir. Bu tutum yazarın, anlatısını edebî süslemelerden arındırarak tarihsel güvenilirliği tercih ettiğini göstermektedir.

Yazar anlatılan olaylar dizisinde ahlaki düzenin bozulduğu ve rasyonel bir açıklamanın bulunmadığı anlarda doğaüstü güçlerin müdahalesini açıkça ima ederek bir korku havası yaratır. Bu arada günlük hayattan tanıdık durumları ironik, hicivli, neşeli gibi geniş bir yelpazede komediyle ele almayı tercih eder. Bütün bunlar yazılarında Aydınlanma dönemi yazarlarının destan şiiri alanındaki başarısız çabalarına karşı bir denge unsuru görmemizi sağlar. (a.g.e. 458) Kitowicz'e ölümünden sonra en büyük şöhreti kazandıran eser Edward Raczyński tarafından 1840-1841 yıllarında tamamı yayımlanan *III. Augustus Dönemi Geleneklerinin Anlatımı* (Opis Obyczajów za Panowania Augusta III) adlı çalışmasıdır. Yazar 18. yüzyıla kadar Polonya bilim ve edebiyatında eşi benzeri görülmemiş bir başarıya imza atar. Son Sakson hükümdarının saltanatı sırasında Polonya kültürünün tarihini yeniden inşa ederek tarih kavramını hüküm süren liderlerin eserlerinin bir açıklaması olarak görme geleneğini aşar ve Hugo Kollataj'ın modern kavramlarına yakın bir tarihsel yaklaşım sergiler. Yeni eğilimler konulara göre tasnif edilmiş sistematik bir anlatımda açıkça görülür. İnançlar, çocukların eğitimi, ruhban sınıfı, hukuk çevresi, ordu ve saray hayatı gibi başlıklar altında yapılan düzenli açıklamalar bu yaklaşımın

göstergesidir. *Anlatım* eserinde bir sonuç bölümü bulunmasa ve anlatı *Köylü Âdetleri Üzerine* başlıklı bölümün ilk sayfalarında kesintiye uğrasa da yalnızca ele alınan temaların çeşitliliği bile Kitowicz'in ilgi alanlarının ne denli geniş olduğunu ortaya koyar. Güçlü bir görsel hafızaya ve nesne ile olayları canlı biçimde yeniden kurma yeteneğine sahip olan Kitowicz, anekdotu ve nüktayı ustalıklı kullanarak çağdaşlarını dönemin somut gerçekliği içine yerleştirmeyi başarmıştır. Bu sayede eser günümüzde bile birçok disiplin açısından tarihçiler için son derece değerli bir kaynak olma niteliğini korur ve Polonya'nın geçmişini konu edinen romancıların da hayal gücünü besler.

Bu noktada, Büyük Meclis sırasında çağdaş olarak yayımlanan tek anı eserine de değinmek gerekir. Bu eser Rusya'da hapsedilen Bar Konfederasyonu mensuplarının seyahatlerini ve Polonya yazınında ilk kez doğrudan gözleme dayalı olarak kaleme alınmış bir Sibirya tasvirini içermektedir. Eserin yazarı, konfederasyon mücadelelerine bizzat katılmış olan Karol Lubicz Chojecki'dir. Metin ilk olarak 1789 yılında Jan Potocki'nin Hür Matbaası'nda *Polonya Eserlerinin Anısı ve Polonyalıların Talihsiz Başarısı* (Pamięć dzieł polskich i niepomysłny sukces Polaków) başlığıyla yayımlanmış, bir yıl sonra ise *Polonyalı Konfederasyon Üyesi Moskova Üzerinden Sibirya'ya Sürüldü. Puhaczew'in İsyan Haberi ile Birlikte* (Polak konfederat przez Moskwę na Syberię zaprowadzony. Razem Wiadomość o Buncie Puchaczewa) adıyla yeniden basılmıştır. Eser hem tarihsel tanıklık değeri hem de sürgün coğrafyasına ilişkin ilk elden gözlemleri bakımından Polonya anı geleneği içinde özel bir yere sahiptir.

Chojecki'nin eseri konfederasyon üyelerinin Kraków'da tutuklanmasıyla başlar. Ardından Ukrayna ve Rusya üzerinden Sibirya'ya uzanan yolculuğun ayrıntılı bir tasvirini sunar. Burada tutuklular zorla askere alınırlar ve Pugachev tarafından başlatılan köylü ayaklanmasını bastırmak üzere görevlendirilirler. Chojecki'nin birçok sahneyi hafızasından anlatmış olmasının yanı sıra o dönemde birtakım notlar da tutmuş olabileceği düşünülmektedir, çünkü anlatısı hem esaret altındaki üyelerin serüvenlerine hem de geçtikleri ülkelerin özelliklerine, Sibirya'da ve Çin sınır bölgelerinde yaşayan toplulukların âdetlerine ilişkin oldukça ayrıntılı bilgiler içermektedir. Bu yönüyle eser yalnızca bir anı değil, aynı zamanda etnografik ve coğrafi gözlemler bakımından da kıymetli bir tanıklık niteliği taşır. Tamamı bölümlere ayrılmış olan eser edebî etki yaratma çabasına girişmeksizin açık ve nesnel bir üslupla kaleme alınmıştır. Anlatıcı, metnin neredeyse tamamında kader birliği yaptığı yol arkadaşlarıyla özdeşleşir, birinci çoğul şahıs anlatımı kullanır. Ancak, yalnızca *Polonyalıların Bakhmut Alayı'ndan Polonya'ya Firar Edişi Hakkında* (O dezercji Polaków z pułku bachmutskiego do Polski) başlıklı son bölümde kendi şahsından söz eder ve Ukrayna'nın ıssız bozkırlarından tek başına kaçışını, sazlıklar arasında saklanması, Rus birliklerinin konakladığı alanların arasından Dinyeper'i geçişini ayrıntılarıyla tasvir eder. Yazarın anlatımı üslup bakımından tekdüze görünse de, ayrıntıların bolluğu ve beklenmedik durumların çeşitliliği metne büyük bir macera anlatısı niteliği kazandırır. Lubicz Chojecki'nin bu anı kitabı 19. yüzyılda, özellikle 1830 ve 1863 ayaklanmalarından sonra sürgüne gönderilen isyancılar için başucu kitabı olmuştur. Nitekim eser 1864 yılında *Sibirya* başlıklı derleme içinde yeniden yayımlanır.

Dönemin bir başka önemli anı yazarı ise Macar asıllı bir soylu olan Maurycy August Beniowski'dir. Beniowski konfederasyona katılmış, ardından Rusya'ya sürülmüş ve burada pek çok serüven yaşamıştır. Kamçatka'dan kaçmış, daha sonra Fransız hizmetine girerek Madagaskar'ın fethini gerçekleştirmiş, adada vali sıfatıyla birkaç yıl yönetimde bulunmuş ve yaşamının son döneminde kendisini hükümdar ilan ederek yeniden buraya dönmüştür. Fransızca kaleme aldığı anıları ilk kez İngilizceye çevrilerek 1790 yılında Londra'da yayımlanmıştır. Eser tarihsel bir tanıklık olmasının yanı sıra 18. yüzyıl macera anlatısının en çarpıcı örneklerinden biri olarak kabul edilir. 1791'de yeniden Fransızcaya çevrilen eser kısa sürede bütün Avrupa'ya yayılmış, çağdaşları tarafından adeta bir macera romanı gibi okunmuştur. Polonya'da ise *Kont Maurycy-August Beniowski'nin Yolculuğunun ve Sıra Dışı Maceralarının*

Hikayesi (Historia podróży i osobliwych zdarzeń Maurycego-Augusta hrabi Beniowskiego) başlığıyla yayımlanmıştır.

Stanisław August Poniatowski dönemi anıları arasında edebî değer taşıyan eserler içinde tamamı ya da bazı bölümleriyle Józef Ignacy Kraszewski tarafından yayımlanan metinler özellikle öne çıkar. Bunlar arasında Ludwik Cieszkowski'nin, Jan Duklan Ochocki'nin ve dostu Seweryn Bukar ile Antoni Chrzęszczewski'nin anıları (Vilnius 1857) dikkat çekmektedir. Söz konusu metinler tarihsel tanıklık değeri taşıması, anlatı özellikleri ve dönemin düşünce dünyasını yansıtmaya biçimleri açısından önemlidir. Bununla birlikte, editörün metne çok sayıda müdahalede bulunduğu tespit edilmiş olması nedeniyle, ayrıntılı araştırmalar yapılmadan önce bu metinleri 18. yüzyıl anı geleneğinin özgün ve güvenilir ürünleri olarak değerlendirmek güçtür.

Bu yazın ortamı içinde iki önemli isim belirli bir özgünlükle öne çıkar: 1793'te *Gródno'da Düzenlenen Olağanüstü Bölgesel Meclisin Anlatımı* (Opisanie sejmku ekstraordynaryjnego podziałowego roku 1793 w Grodnie) ile 1794 *Devrimi Hakkında* (O rewolucji roku 1794) başlıklı eserlerin sahibi Antoni Trębicki ve *Anılar*'ın (Pamiętniki) yazarı Jan Kiliński. Kuznica Kollatajowska çevresinin bir mensubu, yetenekli bir hukukçu ve bu alanda birkaç kitabın yazarı olan Antoni Trębicki, bilinmeyen nedenlerle — muhtemelen hayal kırıklığına uğramış bir hırsın etkisiyle — liderine ihanet etmiş ve karşı cepheye geçmiştir (a.g.e. s.460). Bu nedenle, olayların hemen ardından kaleme alınan bu iki eser ilginç ve değerli tanıklıklar içerir ve polemik niteliği taşır. Taraflı ve yer yer gerçeğe aykırı değerlendirmeler içerir. İşte bu yanlış tutum anlatıya kişisel ve öznel bir hava kazandırır. Üslup ve kompozisyon bakımından taşıdığı niteliklerle birlikte düşünüldüğünde, Trębicki'nin eseri dönemin ilgi çekici bir edebî belgesi hâline gelir. Varşovalı bir kunduracı ve ayaklanma sırasında halk önderlerinden biri olan Jan Kiliński'nin *Anılar*'ı ise kısa ve uzun olmak üzere iki versiyon hâlinde yayımlanmıştır. Eser yazarın hizmet ve katkılarını vurgulamak hatta yer yer abartmak amacıyla yapılmış eklemeler ve kolayca fark edilebilen kurgu unsurları barındırırsa da, 18. yüzyıl Polonya burjuvazisi içinde sınıfsal ve millî bilincin oluşum sürecine dair değerli bir örnek teşkil eder. Devrim, aristokrasi ve soyluluk hakkındaki düşüncelerinde Kuznica'nın toplumsal ve eğitsel faaliyetlerinin, ayrıca soylu-burjuva temelli ulus anlayışının izleri açıkça görülür:

Soyluluğun birinci sınıfı olan magnatlar, ikinci ve üçüncü sınıfı satmayı âdet edinmiştir; oysa her insan Tanrı tarafından eşit yaratılmıştır ve herkes kendisi için aynı hak ve özgürlüğe sahip olmalıdır. Bununla birlikte bugüne dek ikinci ya da üçüncü sınıfın birinciyi sattığı görülmemiştir; aksine, ihanete alışkın olanlar her zaman birinciler olmuştur; nitekim bunu bugün dahi fiilen görmekteyiz (Próchnik, 1920, s19).

Varşova'da tanınmış bir fizikçi ve meteorolog olan Antoni Magier'in *Başkent Varşova'nın Estetiği* (Estetyka miasta stołecznego Warszawy) adlı çalışması Kitowicz'in *Geleneklerin Anlatımı* anlayışına yakın bir eserdir. Polonya'nın başkenti Varşova'nın 18. yüzyılına ve 19. yüzyıl başlarına ilişkin zengin bir bilgi hazinesi sunan bu eser uzun süre dağınık el yazması notlar hâlinde kalmış, ancak 1963 yılında ilk kez bütünlüklü olarak yayımlanmıştır. Magier'in çalışması klasik anlamda bir anı olmamakla birlikte gözleme dayalı ayrıntıları, toplumsal hayatı tasvir ediş biçimi ve şehir kültürünü bütüncül bir perspektifle ele alması bakımından dönemin düşünce yapısını anlamak için temel başvuru kaynaklarından biri olma özelliğini taşır. Yazar alt başlıkta eserini “yani bu şehrin çehresinde meydana gelen çeşitli değişimlerin, farklı toplumsal zümrelerden sakinlerinin âdetlerinin, edebiyatın, sanatların, zanaatların, ticaretin vb. tarihsel tasviri” (Klimowicz, 1977, s.461) olarak açıklar. Eserdeki birbiri ardına sıralanmış köşe yazıları ve makalelerde, örneğin Bilim Dostları Derneği (Towarzystwo Przyjaciół Nauk), hukukçular, el yazması gazeteler, kahvehaneler, eğlence hayatı, kıyafetler, imalathaneler, anıtlar,

bankerler, tiyatro, tarikatlar ve birahaneler gibi çeşitli başlıklar yer alır. Bu yönüyle eser tarihsel bir şehir monografisi olma özelliğinden sıyrılır ve 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyıl başı Varşova'sının toplumsal ve kültürel panoramasını sunan çok katmanlı bir gözlem metni özelliği taşır.

Polonya anı geleneğinde ayrı bir konuma sahip olan bir diğer eser ise Wojciech Bogusławski'nin *Ulusal Tiyatro'nun Üçe Bölünmüş Tarihi ve Ünlü Sanatçıların Yaşamına Dair Bilgiler* (Dzieje Teatru Narodowego na trzy części podzielone oraz wiadomości o życiu sławnych artystów) adlı çalışmasıdır. Eser bir anı kitabı olmasının yanı sıra Ulusal Tiyatro'nun tarihini sistemli biçimde ortaya koyan ve sahne sanatlarının gelişimini belgeleyen önemli bir kaynak niteliğindedir. Anlatıcı, eserin hemen her sayfasında kendi varlığını hissettirir, anekdotlara başvurur ve okura doğrudan hitap eder. Görüşlerinin doğruluğunu ve rakipleriyle mücadelesindeki haklılığını kabul ettirmek istediğinde samimi itiraflara yönelir, adeta okuyucuyla diyaloga girer. Bogusławski “ulusal sahnenin babası” sıfatıyla tiyatro anlayışını ve bu alandaki faaliyetlerini hem çağdaşları hem de sonraki kuşaklar nezdinde savunur. (a.g.e. s.461)

Özellikle Dört Yıllık Meclis döneminde Polonya'yı ziyaret eden yabancıların ve seyyahların kaleme aldığı anlatılar da ayrı bir anı grubu olarak değerlendirilmelidir. Bu anlatılarda başkentin âdet ve yaşayışında meydana gelen değişimlere dair son derece değerli tasvirlerle rastlanır. En dikkat çekici örnekler arasında, Kurland Baronu Karl Heinrich von Heyking'in *Polonya ve Kurland'ın Son Yıllarından Anılar* (Wspomnienia z ostatnich lat Polski i Kurlandii), ünlü seyyah Johann Bernoulli'nin *Polonya Gezisi* (Podróż po Polsce), İngiliz Gezgin William Coxe'un yine *Polonya Gezisi* (Podróż po Polsce), Johann Jakob Kausch'un *Polonya Ulusunun İmajı* (Wizerunek narodu polskiego) ve Friedrich Schulz'un *Bir Livonyalı'nın Riga'dan Varşova'ya Yolculuğu* (Podróż Inflantczyka z Rygi do Warszawy) eserleri en dikkat çekici örnekleri sayılabilir. Bu anı kitapları 1963 yılında bir araya getirilip *Yabancıların Gözünden Stanisław Polonyası* (Polska stanisławowska w oczach cudzoziemców) başlığı altında yayımlanmıştır.

18. yüzyıl Polonya'sına ilişkin anı türündeki başlıca eserlerden söz ederken iki tanesine özellikle dikkat çekmek gerekir. Bunlardan ilki Julian Ursyn Niemcewicz'in *Benim Zamanlarımın Anıları* (Pamiętniki czasów moich) adlı eseri, diğeri ise Polonya Kralı Stanisław August Poniatowski tarafından Fransızca kaleme alınan *Kral Stanisław August Poniatowski'nin Anıları*'dır (Mémoires du roi Stanislas-Auguste Poniatowski). Her iki metin de kendi çağlarıyla ve o dönemde uygulanan siyasal programlarla ileri sürülen fikirlerle bir tür hesaplaşma, geriye dönük bir bilanço çıkarma girişimi olarak okunabilir.

Julian Ursyn Niemcewicz uzun ve maceralarla dolu yaşamı sayesinde hem Aydınlanma hareketine hem de 19. yüzyılın ilk döneminde bağımsızlık mücadelelerine fiilen katılmıştır. Bu nedenle 1820 sonrasında kaleme aldığı anı kitabı Aydınlanma geleneği ile bir sonraki yüzyılda sürdürülen bağımsızlık düşüncesinin iç içe geçtiği bir metin örneği olarak değerlendirilebilir. Niemcewicz, yaşamının belirli kesitlerine ayrılmış çok sayıda günlük ve daha küçük hacimli anılar da yazmıştır. *Benim Zamanımın Anıları*'nın ilk redaksiyonu anlatıyı 1796 yılına kadar götürür. İkinci redaksiyon ise anlatımı neredeyse Kasım Ayaklanması'na kadar uzatır ve 1848'de Paris'te basılır. Yazar, gençliğinde Prens Adam Jerzy Czartoryski çevresinde yetişmiş, Dört Yıllık Meclis ve ayaklanma döneminde ise kral karşıtı bir siyasal yönelimi temsil etmiş, Vatanseverler Partisi'nin önde gelen isimlerinden biri olmuştur. Bu siyasal konumlanış tasvir ettiği olay ve şahsiyetlere getirdiği yorumlarda açık biçimde hissedilir. Dolayısıyla bu eseri yeni bir çağın eşiğinde geçmişle yapılmış düşünsel bir hesaplaşma olarak değerlendirmek mümkündür.

Dönemin en dikkat çekici anlatımı ise şüphesiz kral Stanisław August Poniatowski'nin anılarıdır. Kral bu anıları 1771 yılından itibaren aralıklarla kaleme almış, Petersburg'daki zorunlu sürgün yıllarında metni gözden geçirip yeniden düzenlemiştir. Uzun süre Çarlık arşivlerinde saklı tutulan ve kimseye açık olmayan bu metinler son Polonya kralının yönetimine ve devletin çöküşüne dair bilinmeyenlere yer verir. Prens Adam Jerzy Czartoryski anıların ilk bölümlerine ait el yazmasını bir şekilde ele geçirmiş ve bu metin 19. yüzyıldaki birkaç baskının temelini oluşturmuştur. Ancak, 1907 yılında Petersburg'daki İmparatorluk Bilimler Akademisi eserin tamamını özgün dili olan Fransızca olarak yayımlama iznini alabilmiştir. Bu yayın Stanisław August Poniatowski'nin anılarının bütüncül biçimde bilim dünyasına kazandırılmasını sağlamış ve metnin tarihsel değerlendirilmesine yeni bir zemin oluşturmuştur. Poniatowski'nin *Anıları* aynı türde eserler kaleme almış diğer hükümdarların yapıtlarından esaslı biçimde ayrılır. XIV. Louis ya da II. Frederick gibi hükümdarlar anılarını gelecek kuşaklara daha çok kendi zafer ve başarılarının tanıklığı olarak aktarmışlardır. Stanisław August Poniatowski ise çağdaşı olan diğer anı yazarlarını kültür düzeyi ve entelektüel ufkunun genişliği bakımından aşan bir hükümdar olarak siyasal entrikaların ve güç dengelerinin gizli dinamiklerini daha derinlikli biçimde ortaya koyabilmiş, döneminin toplumsal âdet ve yaşayışını tasvir etmiş, siyasal grupların ve liderlerinin eylemlerinin sebeplerini değerlendirebilmiştir.

Poniatowski kültür alanında kayda değer başarılar elde etmiş, bu başarıları hükümdarlığının artı hanesine yazabilecek bir birikim oluşturmuştur. Nitekim, o dönemde şekillenen kültürel değerler Polonya ulusunun esaret yıllarında varlığını sürdürebilmesini mümkün kılan manevi temelleri hazırlamıştır. Buna karşılık, siyasetçi kimliğiyle, çoğu kez kaybedilmiş mevzileri büyük bir ısrar ve ustalıkla savunmuş, ancak, felakete sürüklenen ülkesini uçurumun kenarından çevirmeyi başaramamıştır. Bu yüzden bazı kesimler tarafından bu felaketin sorumlusu olarak gösterilmiştir.

Kral, *Anıları*'nda kendisine yöneltilen suçlamalara cevap verirken tarihin huzurunda kendi savunmasını yapmış, önsözünde şu ifadeleri kullanmıştır: *"İtirafı en çok kişisel gururu inciten hatalar, onları cesaretle kabul etmekle yarı yarıya telafi edilmiş sayılır [...] nasıl ki parçalanmış bir geminin kalıntıları, aynı tehlikeli rotalara yönelen yolcular için bir uyarı işareti işlevi görür, benim hatalarım da benzer biçimde başkaları için ibret vesilesi olacaktır"* (a.g.e. s.463).

Sonuç

Polonya Aydınlanma Dönemi anı yazarlığı, Batı Avrupa'daki çağdaşlarından farklı olarak, bireysel bir iç döküm veya salt felsefi bir sorgulama alanı olmanın ötesine geçerek, varoluşsal bir ulusal savunma mekanizmasına dönüşmüştür. 18. yüzyılın rasyonalist ilkeleriyle harmanlanan bu metinler Polonya-Litvanya Birliği'nin siyasi parçalanma süreciyle eşzamanlı olarak gelişim göstermiş ve bu durum, yazarları kişisel tarihlerini vatanın makus talihiyle özdeşleştirmeye sevk etmiştir. Özellikle Julian Ursyn Niemcewicz veya Kral Stanisław August Poniatowski gibi figürlerin eserlerinde somutlaşan bu yazınsal gelenek bir yandan Sarmat kültürüyle hesaplaşırken öte yandan modern vatandaşlık bilincini ve reform ihtiyacını didaktik bir üslupla kayıt altına almıştır. Dolayısıyla Polonya özelinde anı yazarlığı sadece geçmişin nostaljik bir anlatısı değil, kaybedilen bir siyasi coğrafyanın kültürel kodlarını dondurarak gelecek nesillere aktaran bir arşivleme pratiğidir. Sonuç olarak, bu dönemde kaleme alınan anılar edebi bir türün evriminden ziyade, modern Polonya ulusal kimliğinin inşa edildiği temel birer tarihsel ve sosyolojik belge niteliği taşımakta ve Polonya Aydınlanması'nın özgün, yurtsever karakterini en yalın haliyle temsil etmektedir.

Kaynakça

- Cieński, A. (1981). *Pamiętnikarstwo polskie XVIII wieku*, Lwów, Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Klimowicz, M. (1977). *Historia Literatury Polskiej-Oświecenie*, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Krasicki, I. (1878). *Dzieła*, Warszawa, Nakład i Druk S.Leventala.
- Matuszewicz, M., Królikowski, B. (1986). *Diariusz Życia Mego: 1714-1757, 1758-1764*, Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Próchnik, A. (1920). *Demokracja Kościuszkowska*, Kraków, Ludowego Towarzystwa Wydawniczego.
- Wróbel, Ł. (2017) *Pierwsze Początki i Wychowanie. Osiemnastowieczni Szlachecy Pamiętnikarze o Własnym Dzieciństwie*, Litteraria Copernicana 3(23) (s. 23-34).